

השפעת קהל היעד על היצירה: "אם לא למעלה מזה" בגרסאות

מעובדות לילדים

דר' ניחם רוס

מבוא

יצחק לייבוש פרץ (1851-1915) היה מבכירי הסופרים היהודיים של יהדות מזרח אירופה במעבר המאות 19 - 20. הוא כתב בראש ובראשונה ביידיש, אך גם בעברית, וזכה לפופולאריות ספרותית רבה, כמו גם למעמד סמכותי ב"רפובליקה הספרותית" היהודית במזרח אירופה – כמדריך הפוטנציאלי של מושכים בעט הצעירים ממנו בשנים ובניסיון. פרץ כתב מחזות, שהחשובים שבהם אכן עובדו והועלו בפועל על בימות תיאטרליות שונות. ראשית הופעתו בספרות היידיש הייתה בז'אנר השירה והפואמה. בשיא הצלחתו ובבשלותו הספרותית, שלח ידו גם בכתיבת פיליטונים ומסות בעיתונות היידיש של ורשה והתקופה. אולם, את עיקר הצלחתו ומורשתו יש לייחס דווקא לז'אנר הסיפור הקצר, שבמסגרתו נכתבו רוב יצירותיו. כל אלה מוינו לימים בכרכים השונים של כל כתביו, וכותרות הכרכים נותנות מושג ראשוני על ענייניהם: **מפי העם, חסידות, במשכנות עוני, שלום בית, משל ודמיון, במחזה, אבן ואבן: מסות ומאמרים, אבני פינה.**

י"ל פרץ

פרץ לא ייעד את עיקר יצירותיו דווקא לילדים. הוא כתב (בעיקר ביידיש) גם עבור הקורא הלא משכיל, העממי, אך כתיבתו פנתה בעיקרה לקורא הבוגר, ולא לילד או לנער. אין זאת אומרת שעלילות יצירותיו התעלמו מקיומם של ילדים, או מעולמם. ההיפך קרוב הרבה יותר אל האמת. בכמה וכמה יצירות שלו אפשר לשער כי המחבר עצמו כיוון גם לקהל קוראים של ילדים או נוער (אופק, 1970,

עמ' 610). אופיין העממי והאנושי של יצירותיו הקצרות, כמו גם התבססותן של כמה מהן על מקורות עממיים מוכרים, ואף ניסיונו של י"ל פרץ לשקף ולאפיין ביצירותיו את דופק חייהם הריאלי של יהודים במזרח אירופה, קסם לרבים. זאת ועוד: פרץ זוהה אידיאולוגית עם חוגים ספציפיים ביהדות תקופתו, עם אוריינטציה לשפת היידיש, לסוציאליזם, ולחידושה החילוני של התרבות היהודית. שלל תכונות אלו סייעו לכמה מכנסים ומעבדים מאוחרים של הסיפורים לילדים, אשר ביקשו אף הם לטפח אוריינטציה כזו, או להנחיל לדור הצעיר את הווייתה הנשכחת של יהדות העיירה. אלה הפכו את יצירותיו למתאימות במיוחד לצרכי הגשתן המחודשת והתאמתן של היצירות הללו לילדים. ככל כשרונותיו של י"ל פרץ, הן כמספר מובהק של עלילות קצרות-נשימה, נוחות בהיקפן בז'אנר הסיפור הקצר, והן כבעל נטייה בימתית לעלילה הניתנת להמחזה ויזואלית תיאטרלית – העניקו ליצירות אלה התאמה גבוהה בבואן לשרת את צרכי המדיום הבימתי וגם את צרכי הילדים.

במאמר שלפנינו אסקור ואנתח עיבודים מאוחרים של סיפור אחד מאת י"ל פרץ, שכוון לילדים. אבקש להצביע על עצם קיומה, כמו גם על היקפה, של המגמה שהייתה רווחת במשך עשורים רבים (אך לאו דווקא בימינו): עיבוד הסיפורים הקצרים של י"ל פרץ, לילדים. לשם כך אציג גם כמה דוגמאות בולטות של התופעה הזו. בתוך כך ברצוני לדון בעיקר בשאלה מרכזית אחת: במה נשתנה סיפורו הקצר של י"ל פרץ, עם התאמתו ועיבודו המחודש, לצרכיו של קהל הקוראים המיוחד: ילדים ונוער? האם וכיצד השפיע קהל היעד החדש על עצם העלילה, על היקפה, על האקספוזיציה, או אף על "מוסר ההשכל" העולה מתוכה? בכדי להמחיש את ההשפעה על היצירה, ואת ההשלכות של המעבר לקהל יעד של ילדים ונוער, אתמקד במקרה מבחן אחד מובהק: עיבודים לילדים של הסיפור 'אם לא למעלה מזה'. לשם כך אבקש להרחיב במיוחד במספר דוגמאות של עיבודים-תרגומים של היצירה לשפה האנגלית, תוך התאמתם המיוחדת לצרכיהם של ילדים יהודיים-אמריקאיים בני זמננו.

חרף נוכחותם הבולטת של סיפורי הקצרים של י"ל פרץ במקראות חינוכיות ובעיבודים שונים לילדים, קשה לאתר מחקרים בני זמננו המוקדשים במפורט ובמפורש לממשק הזה שבין יצירותיו לבין ספרות לילדים. דומה כי יש בכך משום עדות לחילופי הדורות, ולהתיישנותם של סיפורי פרץ כקורפוס אטרקטיבי אופנתי. אולם בכל זאת ישנם כמה מחקרים בודדים בכיוון זה. מחקרים אחדים נובעים מסיפור ספציפי כזה או אחר, ואף מיועדים לסייע בהוראתו ובהנחלתו של הסיפור בכיתת הלימוד לילדים ולנוער. כך למשל, סגל (תשנ"ח) בחנה את היצירה 'האוצר' של פרץ. בהקשר דומה הוצגה גם היצירה שתעמוד להלן במוקד הדיון ('אם לא למעלה מזה'). כוונתי לדיונה וניתוחה של אורבך (תשמ"ח) סביב ייצוגו של החג בכיתת הלימוד באמצעות הסיפור הזה, בגרסה המקורית של י"ל פרץ עצמו. אולם, אורבך לא נדרשה לגרסאות מאוחרות יותר, או לעיבודי משנה נוספים של 'אם לא למעלה מזה', ואלה יעמדו במוקד הדיון שלפנינו.

א. עיבודים לילדים לסיפורים מאת י"ל פרץ

במהלכה של המאה העשרים בולטת התופעה הבאה: במקראות ספרות חינוכיות לילדים יהודיים, בידיש בעברית ובאנגלית, מופיעות יצירות קצרות אחדות של י"ל פרץ (ראו: דוד, תשע"ב). זאת בשל חשיבותה המיוחדת של יצירתו, כקלסיקון מפורסם ורב השפעה של תרבות היידיש, הפולקלור היהודי ועולמה של יהדות מזרח אירופה. לצרכי המקראות סייע היקפן הקצר של יצירותיו. עובדה זו אפשרה להשתמש בהן על מנת לייצג את מפעליו במקראות ספרות המבקשות להקיף יצירות ויוצרים רבים. בהקשר זה נודעה חשיבות גם לעיסוקו הממוקד בסיפורי חסידים: מקראות ספרות לילדים מודרניים יכלו להשתמש ביצירותיו כאמצעי לייצוג של המורשת החסידית הספרותית וההיסטורית כאחת (השוו: תדמור-שמעוני, תשס"א, עמ' 355-356, 361). מרכזיותו של י"ל פרץ במקראות, לא ללמד רק על עצמה יצאה, אלא על כלל השפעתו במערכות חינוך יהודיות מסוימות, בדגש מיוחד על בתי הספר החילוניים בידיש. לא רק הוצאת ספרים יידית חשובה, אלא גם ספריות ציבוריות יידיות, ובעיקר בתי ספר יידיים – כל אלה נקראו פעמים רבות על שמו. על רקע המחסור היחסי בספרות ילדים מודרנית ומתאימה בידיש, אין פלא בהופעתו הקבועה של י"ל פרץ באנתולוגיות של סיפורים יהודיים נבחרים.¹

מן הראוי להבחין בין עיבודים אורתודוכסיים, המתעלמים מאופיו האנטי קלריקאלי של היוצר המקורי, לבין עיבודים חילוניים, כמו אלו שיידונו להלן בפרוטרוט, המבקשים להשיל מהטקסט את סממניו הדתיים או את הקשרו הריטואלי דווקא, ולזקק ממנו מאפייני עניין ומסר כלל אנושיים. כפי שנראה להלן, בעיבודים מודרניים לילדים, מובנת הנטייה לדלג על רמזות פולמוסיות או מגוריות שהעסיקו את י"ל פרץ. עיבודים עבריים ואנגליים המיועדים מלכתחילה לילדים, פוטרם בדרך כלל את המעבד מרמזיה כלשהי אל הפן היידישיסטי, הסוציאליסטי או החילוני של י"ל פרץ. כאן מבוצע המעבר מספרות היידיש לספרות העברית ללא ציון או קושי כלשהו (השוו: שביט, 1986).

כפי שצינתי, מלבד ספרונים וקבצים שהוקדשו ליצירות פרץ בלבד, ישנם כמובן גם ספרי מקראות לילדים הכוללים, בין השאר, גם יצירה או יצירות אחדות של י"ל פרץ. בהקשר הישראלי בעברית, ידועה למשל במיוחד סידרת **מקראות ישראל** (פרסקי ואריאל, תשכ"ג. ראו גם: מלצר)

1 ראו: בר אל, תשס"ג, עמ' 7-16. תופעה זו בלטה אמנם בספרות היידיש, אך סימניה גם בשפות אחרות, ולא רק בעיבודים לילדים, אלא גם במהדורות תרגום המכוונות למבוגרים. בשפה האנגלית הופיעו למשל אנתולוגיות הממוקדות במבחר מתורגם מתוך כלל יצירותיו (למשל: האנתולוגיה **The Case Against The Wind** משנת 1975 של אסתר האוציג, או האנתולוגיה המאוחרת יותר **שבע השנים הטובות וסיפורים אחרים** משנת 1984 של אסתר האוציג וברברה גולדין. האחרונה אף תרגמה לעיבדה לילדים את 'העושה נפלאות' (Goldin, 1993). כך כמובן גם בעיבודים ומקראות בשפה העברית. כבר בחייו של פרץ, בשנים הפותחות את המאה העשרים, פרסם העיתון העברי החלוצי לילדים "עולם קטן" כמה תרגומים של ישראל שף מסיפוריו היידיים של י"ל פרץ המוגשים לקורא הצעיר (ראו: אופק, תשל"ט, עמ' 361). עשורים לאחר מכן, בשנת 1928 נאספו מתוך סיפוריו החסידיים של פרץ כמה מעשיות מתאימות, אשר הוגשו עתה במיוחד כספר לילדים, בכותרת: **אגדות של צדיקים**.

שהותאמו לילדי בית הספר היסודי ושימשו אותם בפועל בישראל בין שנות החמישים עד לשנות השבעים: גם בסדרה זו לא נפקד מקומו של פרץ, ובחלק מהספרים אף התנוססה תמונת דמותו המשופמת בעמודים הפותחים את המקראה. כמו בשפה האנגלית, כך גם בעברית, מספר יצירות ספציפיות זכו להתאמה מיוחדת לילדים ועובדו שוב ושוב. כזה למשל היה גורלו של הסיפור 'עושה הנפלאות' גם בשפה העברית (למשל: סופר, 1970).

ב. היצירה 'אם לא למעלה מזה' והתאמתה לילדים

'אם לא למעלה מזה' נחשבת לאחת היצירות הקצרות המפורסמות ביותר של י"ל פרץ, והיא אכן זכתה לתרגומים, כינוסים ועיבודים רבים לילדים.

בהקשר זה של חלוקת העיבודים לפי השפה – יידיש, עברית או אנגלית – יש לציין את רתימת יצירתו של י"ל פרץ, לצרכי רכישת מיומנות לשונית: יידיש או עברית, בהתאמה לשיטת Teaching Proficiency through Reading and Storytelling (TPR). אופיינית במהדורות שכאלה הנטייה לקיצור היצירה, והשמטה של תיאורים בשפה גבוהה שאינה מיועדת לילדים, וגם הבלטה וביאור של מילים חדשות ספציפיות, לשם הרחבת אוצר המילים של הילדים.²

'אם לא למעלה' מזה הצטיינה באופן מיוחד בהיקפה הקצר – עובדה שסייעה להכללתה במקראות רבות, ותסייע גם לי כאן, לפתוח את הדיון בהבאתה המלאה של היצירה, כפי שיצאה מתחת ידו של י"ל פרץ. זהו אפוא הנוסח המלא של היצירה עצמה:

אם לא למעלה מזה

**בכל ימות הסליחות, בבוקר בבוקר, נעלם הרבי מנימירוב. בני-ביתו משכימים לסליחות,
יוצאים ועוזבים את הדלת פתוחה אחריהם; בלי ספק יוצא הוא אחרי כן בעצמו. ומעולם
לא ראה אותו איש, לא בחוץ ולא בבית-הכנסת או בבית-המדרש, ולא אצל המנינים. והנה**

2 מחקר ספרות הילדים דן בהרחבה באופנים הספציפיים בהם מבוצעת בספרות זו הפשטה של העלילה וכן קיצורה – לשם התאמה לגילם ויכולותיהם של קהל הנמענים הצעיר. לענייננו במאפיין הקיצור והפישוט בעיבוד לילדים של מעשיה עממית, ראו למשל: אורבך, תשמ"ח. הנה כמה דוגמאות לגיוסה של היצירה 'אם לא למעלה מזה' לצרכי תרגול השפה של ילדים: שי הובר הכין תרגיל לימודי שכזה בעקבות הצגת היצירה בתכנית 'שלוש ארבע וחצי' – כאן מתרגלים הילדים מילים קשות בעברית המופיעות ביצירה. כך גם במהדורה מקוצרת של היצירה בספרון הכתוב 'בעברית קלה' ומיועד למערכת החינוך היהודית בתפוצות. דוגמה נוספת: בבית הספר על שם י"ל פרץ בלונג איילנד, מתרגלים הילדים דוברי האנגלית את שפת היידיש דרך נוסח המקור של היצירה (Yiddish far kinder). הילדים מתבקשים לקרוא את נוסח המקור היידי, לאייר את הסצנות העיקריות, להציג באופן מומחז דרך שימוש בטקסט המקור, ואפילו לקיים משחק בינו המתרגל אוצר מילים נבחרות ביידיש המופיעות ביצירה. גם בגרסה מקוצרת לילדים (המופיעה בכתב העת "מעמקים") עוברת היצירה הנמכה לשונית לעברית קלה והיצירה מתקצרת לעיקרי העלילה בלבד.

מה שהפתח פתוח – אין בכך כלום; אל בית הצדיק לא יבואו גנבים; יגע אחד מהם בכף-
המנעול, ומובטח אני, שתיבש ידו.

אך איה הרבי? ואומרים: בלי ספק במקום! – הימים – ימים נוראים, צרכי עם ישראל
מרובים, צרכים לפרנסה, לשלום, לבריאות, ליראת-שמים ויראת-חטא... והולך וקרב יום
הדין, השופט כל הארץ יעשה משפט, והשטן משוטט בכל הארץ, ובוחרן ובודק באלפים
עינים בחורין ובסדקין של הלב והנפש! והוא מסית ומדיח, ועולה ומשטין! ומי יעמוד
ביום צר, אם לא קדוש ישראל מנימירוב? בלי ספק הוא עולה למרום ומשתטח לפני כסא
כבודו, ומתפלל על עם ישראל; ולפעמים מתנהג הוא גם בתקיפות, כדרכו!

והנה בא לנימירוב מתנגד מירושלים דליטא וימלא פיו צחוק. כידוע, גדול כוח הליטאים
בנגלה, אבל נפשם יבשה בלי שום לחלוחית של אמונת צדיקים! ומחיק הליטווא"ק,
ומראה באצבע גמרא מפורשת, שגם משה רבינו, עליו השלום, לא עלה למרום, כי אם
למטה מעשרה טפחים – והצדיק מנימירוב לא כל שכן! – ואם כן, איפה הוא הרבי בשעת
הסליחות? והליטווא"ק אומר, שיש לו עליו שאלות חמורות מזו... ובאותו הרגע החליט
בלבו לחקור שורש דבר.

ועוד באותו היום, בין מנחה למערב, התגנב הליטווא"ק אל חדר-משכבו של הצדיק,
וישכב תחת מטתו... ואינו מתיירא, שמא תתקוף עליו שנתו, הלא ליטווא"ק הוא! ובוחר
הוא לו איזו מסכת ולומד אותה בעל-פה. ושכב כל הלילה, ולמד בעל-פה! כשעה חדא,
קודם שקראו לסליחות, הרגיש הליטווא"ק שהצדיק מתהפך על משכבו, שהוא נאנח
וגונח, גונח ונאנח. והנה ידוע, שאנחותיו של הצדיק מנימירוב היו מלאות צער ויסורין,
והשתפכות הנפש, וכל השומע היה גועה ממש בבכי! וזה אינו מפסיק מלמודו בלחש...
ושניהם שוכבים: הרבי על המטה והליטווא"ק תחת המטה. כשקראו לסליחות, שמע
הליטווא"ק, והנה רבתה התנועה בחדרים הסמוכים, בני-הבית יורדים ממטותיהם,
מעלים הם נרות ונוטלים את ידיהם, ומתלבשים, והולכים, ופותחים את הדלתות... ואחרי
כן שב הכול למנוחתו, והאור, שנזרע תחת מטתו של הצדיק מן החדרים הסמוכים, נדעך.
והוא נשאר לבדו עם הרבי בבית. אחרי כן הודה ולא בוש, שבאותו הרגע נפלה עליו אימה
חשכה. כי לא דבר ריק הוא, להתבודד עם הצדיק בשעת הסליחות! אבל הליטווא"ק
עקשן הוא – רועד הוא בכל גופו ושוכב!...

בינתים קם גם הצדיק ממשכבו. וקם, ועשה מה שעשה, ונגש אל ארון הבגדים, והוציא משם
חבילת בגדים שונים, דהיינו: מכנסי בד לבנים, רחבים וקצרים, מגפים גדולים ומשוחים
בזפת, אדרת-שער עבה ומצנפת שער גבוהה, וחגורת עור מצופה מסמרי נחושת – בגדי
אכר! ובאותם הבגדים התלבש הצדיק, ומצלחת אדרתו יצא קצה חבל עבה... והליטווא"ק
אינו מאמין למראה עיניו, והוא חושב, שנרדם בלילה ורואה חלום... אך לא חלמא חזיא...

והרבי יוצא מחדרו, והליטווא"ק קם בלאט והולך אחריו, כאותו הצל ההולך אחרי האדם. והרבי עובר מחדר לחדר ובא לחדר-הבשול, וכופף ראשו אל מתחת למטת המבשלת, ומניף גרזן לחטוב עצים, ותוקע אותו לתוך אזורו, ויוצא את הבית. והליטווא"ק אחריו, אף כי כבר עלה על לבו דבר-בליעל, כי הרבי צדיק הוא ביום וגזלן בלילה...

והולך הרבי בלאט ובצדי הרחובות, ואימת הימים הנוראים מרחפת בחוץ. ופעם בפעם בוקעת ויוצאת מאיזה בית אנחת חולה או פזמון של סליחות. והרבי צולל בצללי הבתים ויוצא לאור הלבנה בין בית לבית, והליטווא"ק אחריו... ולבו דופק כהד לכל פסיעה ופסיעה של הצדיק. והנה הרבי יצא את העיר. וסמוך לעיר – יער. והצדיק נכנס לתוך היער, ופסע כשלושים או ארבעים פסיעות בתוך היער, ונגש אל אלון רך, והוציא את הגרזן מאזורו והניפו, ויך בעץ – פעם, פעמים ושלוש, עד כי נפל העץ... והליטווא"ק עומד מרחוק ורואה, איך שהצדיק חוטב את העץ לבקעים, ואת הבקעים לגזרים, ושהוא מוציא מצלחת אדרתו חבל ארוך, ועושה מהם חבילה, ותוחב את הגרזן באזורו, ומעמיס את החבילה על כתפיו, ויוצא את היער ושב העירה. כפוף הולך הרבי תחת משאו. והליטווא"ק אחריו – "האם לא יצא הזקן מדעתו?"

והצדיק אוהז את דרכו בלאט, ובא לאיזו סימטא חשכה, ונגש אל בית קטן רעוע, ויעמוד מאחרי החלון, וידפוק בשמשותיו בלאט. והליטווא"ק שומע, שמתוך הבית קורא קול של אשה חולנית: – מי שם? – ושהצדיק עונה בלשון הנכרים: – יא! והאשה שואלת: – קטו יא? והצדיק עונה: – וואסיל. – וואסיל? איזה וואסיל? ומה אתה רוצה, וואסיל? והצדיק אומר לה, והכול בלשון האכרים, שיש לו חבילת עצים למכירה, שימכור לה בזול. ואינו מחכה למענה האשה, ועובר אל הדלת, ופותח אותה, ונכנס לבית. והליטאי מתגנב אחריו. לאור הלבנה רואה הוא חדר קטן ונמוך, שברי כלי-בית, ובמטה – אשה חולנית מכוסה בבלויי-סחבות. והחולנית שואלת באנחה: – אבל במה אקנה, וואסיל? אין כסף לאלמנה עניה! והצדיק המתחפש עונה, שיתן לה בהקפה; ושבסך-הכול מבקש הוא שש אגורות! אבל האשה אומרת, שאינה יכולה לקבל בהקפה, שאין לה שום תקוה להשיג מעות ולשלם. – מאין יבוא עזרי? – נאנחה האשה. והצדיק, שהניח כבר את החבילה לארץ, מתקצף עליה: – הוי, יהודיה פתיה! את אשה קטנה וחולנית, וימיך ספורים, ואני בוטח בך, ונותן לך בהקפה שש אגורות! ולך אֵל גדול ורחמן, שגיא כוח וחי לעולמים, ואינך בוטחת בו, שימציא לך שש אגורות? – ומי יסיק לי בתנור? – נאנחה האשה – מי יודע, מתי ישוב בני מעבודתו בלילה? והצדיק עונה, שהוא יסיק לה... והוא אומר ועושה... ובשעה שהכניס העצים לתוך התנור, זימר בלחש את הפזמון הראשון מסליחות היום... ובהבעירו את העצים, אמר את הפזמון השני... ואת הפזמון השלישי אמר, כאשר סתם את התנור.

והליטווא"ק נהפך לבבו לאהוב את הצדיק ולהאמין בו, ומאז היה נוסע אליו פעמים מדי שנה בשנה. וכשהיה שומע מספרים, שהצדיק עולה בימות הסליחות למעלה, לא צחק עוד והיה אומר: – מי יודע אם לא למעלה מזה!

זהו אמנם הנוסח המקורי של המעשייה כפי שיצאה תחת ידו של י"ל פרץ עצמו; אך בכל הנוגע לסיפורי חסידים, יש להיזהר בקביעה "סיפור מקורי". זאת יש לדעת: כמו ביצירות עממיות וחסידיות אחרות שלו, כך גם כאן, אין המדובר במקור המקורי הראשון ממש. יצירת מופת זו של פרץ, לא רק שזכתה לעיבודים משניים רבים, אלא שהיא עצמה נערכה על ידי פרץ כעיבוד יצירתי משלו למקור חסידי שהיה לפניו (רוס, תשע"ג, עמ' 17-83). עובדה זו שימשה לאחת הסופרות שעיבדו מחדש את היצירה (Cohen, 1987, באפילוג), כאסמכתה והצדקה לחריגתה מנוסחתו המקורית של פרץ, שהרי אף עיבודו שלו עצמו איננו המקור החסידי הראשון.

אוריאל אופק ציין את היצירה 'אם לא למעלה מזה' כדוגמה ליצירות של פרץ, אשר כוונו מלכתחילה כבר על ידי י"ל פרץ עצמו, לא רק אל הקורא הבוגר אלא "גם לקורא העברי הצעיר" (אופק, 1970, עמ' 610). ואכן, מבחינה אמנותית, ישנם כמה יתרונות ל'אם לא למעלה מזה' כיצירה בעלת פוטנציאל התאמה לילדים: כך למשל כוללת העלילה מסתורין, תעוזה, הרפתקה, גילוי מפתיע, וגם מוסר השכל (CM: Canadian Review of Materials). עם זאת, חלק מהמבקרים ציינו כי המסר של היצירה הוא עדיין מורכב, ומכאן מעט קשה לעיכולם הראשוני של ילדים קטנים ממש. המבקר של כתב העת **School Library Journal** ציין כי בכדי להתאים את המעשייה לקריאתם של ילדים רכים, יש ללוות את העלילה בהסברים של המורה הקורא, או בדיונים בכיתה לאחר הקריאה.

ג. 'אם לא למעלה מזה' בעיבודים לדרמה לילדים: בשפה העברית

להלן אתמקד בהרחבה בעיבודים לילדים בשפה האנגלית, אך לא אוכל להתעלם לגמרי מהתייחסות קצרה לעיבודים לילדים של יצירת פרץ גם בשפה העברית. לכאורה בשפה העברית נדרשת פחות עבודה של עיבוד לשוני ותרגום, שכן י"ל פרץ עצמו פרסם את היצירה הזו הן ביידיש והן בעברית. יחד עם זאת, "תרגום" היצירה איננו רק בהורקתה מלשון אל לשון, אלא גם במעבר מן המדיום הספרותי המקורי למדיום פרפורמטיבי, ויזואלי או ווקאלי. היצירה שלפנינו אכן זכתה לעיבודים עבריים משניים גם בתסכיתי רדיו, או בהצגות תיאטרליות. במדיומים אלה, קל במיוחד לאתר שינויי נוסח החורגים באופן בולט מן המקור.

ובכל זאת: השפה העברית מאפשרת לכאורה עיבודים שמרניים במיוחד, הדבקים בנאמנות ללשון המקור. אפתח בדוגמה מובהקת כזו: בלייכר (תשכ"ו) עמל על הפיכת הסיפור הקצר הזה למחזה קצר בן 8 מערכות כתוכנית להצגה חינוכית המוגשת במערכת החינוך הממלכתית-דתית בישראל. הנקודה הראויה לציון היא ניסיונו הבולט לדבוק ככל הניתן בגרסת המקור של פרץ עצמו, ולא לשנות הרבה. כאשר יכול היה, חזר בלייכר במהלך העלילה אפילו ללשון הספציפית של היצירה המקורית.

גרסה זו שומרת אפוא גם על הרקע החשוב לעימות בין הרבי והעוקב אחריו, היינו השתייכותם לשני מחנות יריבים, חסיד מול מתנגד. יש לזכור כי זו הצגה הנכתבת לילדים דתיים בישראל, ובלייכר מניח כי קהלו מכיר ומבין את המונחים הללו. השינוי החשוב ביותר בגרסתו המעובדת לילדים נבע, כמעט בהכרח, מן ההחלטה לשחזור היצירה כמחזה בימתי. במקום ליטוואק אחד בודד, העוקב אחר הרבי החסידי, הפך בלייכר את המעקב למלאכתם של שני ליטוואקים, וזאת מטעם פשוט: כך יכול היה ליצור על הבמה דו שיח מילולי של מחשבות הליטוואק המתוארות במקור.

בלייכר לא היה היחיד שמצא את היצירה הזו מתאימה להמחזה בימתית לילדים. כך למשל, היצירה 'אם לא למעלה מזה' הומחזה (בגרסה נפרדת ושונה מזו של בלייכר) לילד העברי (מיועד לגילאי 7-11) בתיאטרון בובות (תאטרון הבמה הקטנה, 2009). בעיבודן זה (של מיכל גליק ועידית סקלסקי והבמאית-מפיקה אילת סלומון), מתואר המסר של היצירה כך: זהו סיפור מרגש "העוסק בערכם של אהבת הזולת, בחמלה ובחסד". אף מילה לא מוזכרת בתיאור הראשוני הזה בנוגע לאופיו היהודי ורקעו הגלותי מזרח אירופאי המובהק, כמו גם על מסריו הפנים-יהודיים בהקשרם של הסליחות והימים הנוראים. הגיבור העוקב אחרי הרבי מתואר רק כ"צעיר יהיר" ואינו מזוהה כלל כ"מתנגד" או ליטוואק.

סצנה במחזה **אם לא למעלה מזה**, תאטרון הבובות **הבמה הקטנה**: הליטאי משוחח עם חסידים על הרבי שלהם

והנה עוד עיבוד עברי, הפעם בתסכית אודיו (כ-11 דקות) של היצירה המופיע אצל סופר ובן יוסף:

התקליט : ראש השנה בשיר ובסיפור. שירה: מקהלת הילדים ע"ש צדיקוב. סיפור: אסתר סופר ואברהם בן יוסף במרכז התמונה: חסיד עם שטריימל

גם בתסכית האודיו הזה לא נעשה ניסיון לחרוג באופן מהותי מן העלילה המקורית, אלא רק לשנות את לשונה, ובעיקר לפשט אותה, משום הרצון להתאימה לילדים. לעומת גרסתו המומחזת של בלייכר המשתדל לדבוק ככל האפשר בלשון המקור, הרי שכאן ניכרת חירותו הסגנונית של המעבד. כך לדוגמה, נוסחה מחדש, כמעט לגמרי, כל הפתיחה הארוכה של פרץ אודות קדושתו של הרבי והספקולציות על מקום הימצאו, והכל במילים פשוטות וברורות יותר. האור בחדרים האחרים בביתו של הרבי לא "נדעך", אלא פשוט "כבה"; את הגרון תוקע הרבי ב"חגורתו" ולא ב"אזורו". כמה וכמה פעמים מרחיב העיבוד הזה במילים מפורשות על חששו של הזר העוקב, שמא הרבי אינו אלא שודד או אף רוצח, העשוי להפנות את הגרון ולהתקיף אותו. ראוי לציון מיוחד הוויתור שנעשה כאן על הדגשת מוצאו הליטאי של העוקב, המתואר כ"איש זר", שעה שההקשר הפולמוסי, החסידי-ליטאי נעלם.

דוגמה נוספת לעיבוד עברי בימתי של 'אם לא למעלה מזה', של התסריטאית צביה בן שלום, מתוך תכנית הילדים הישראלית "שלוש, ארבע, חמש וחצי". המחזה זו שודרה בספטמבר שנת 1983, ואף כאן ההקשר הוא כסיפור הכנה לקראת ראש השנה:

סצנה במחזה של צביה בן שלום מתוך התכנית **שלוש ארבע חמש וחצי**:
הליטאי חומק אל חדר השינה של הרבי

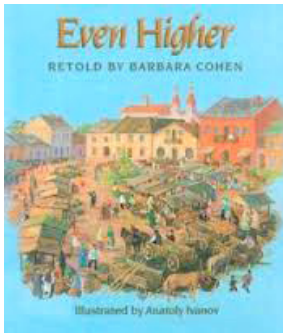
גם כאן ויתרה המעבדת על זיהויו של העוקב כ"ליטוואק", והעדיפה לדבר על "האיש" העוקב אחר הרבי, אף כי מודגש כי המדובר ב"מתנגדו" של הצדיק. במקום חסידים מעריצים וליטוואק ספקן, העדיף העיבוד הבימתי הזה להציג זוג מבני העיירה: האישה מאמינה ברבי, ואילו בעלה ספקן אמונה. חריגה קטנה, אך מעניינת, מן המקור של פרץ מופיעה כאשר הרבי המחופש אומר לאלמנה בפירוש כי אם אין לה כסף לקנות הוא ייתן לה את עצי ההסקה חנם אין כסף, שהרי היא זקוקה להם. אך בשאר היבטי העלילה, ניכר ניסיון של נאמנות למקור של פרץ, עם תוספות בימתיות שאינן מתיימרות לשנות את התוכן עצמו. המחזה מסתיים בנגינת כליזמר אופיינית למורשת העיירה היהודית.

ד. 'אם לא למעלה מזה' בעיבודים לספרות ילדים באנגלית

במשך מאה השנים ויותר מאז נתפרסמה היצירה של פרץ, ראו אור עיבודים שונים בשפה האנגלית, שפנו לילדים. שלוש מהדורות האנגלית שיידונו להלן במפורט, אין בהן חידוש בעצם היוזמה לתרגם את היצירה לשפה האנגלית, שכאמור כבר בוצעה שנים רבות קודם להופעתן, אך הן חשובות בשל פנייתן לילדים והתאמת היצירה לקהל ספציפי זה (לרבות האיורים שנוספו להן).

1. **Even Higher** מאת ברברה כהן, 1987 (איורים: אנטולי איוואנוב)

כמו בעיבודים מאוחרים נוספים, כך גם אצל ברברה כהן, הספר משווק במסגרת "חגים יהודיים" (כך בהבלטה כבר בשדרת הספר). בכך מכוון הספר לקהל קונוי (ההורים בתפוצות), פעמיים: ראשית

בזיהויו הבולט כספר יהודי (כאן הוא מסומן במגן דוד בולט), ושנית בשיוכו המפורש להקניית החינוך לחגי ישראל.

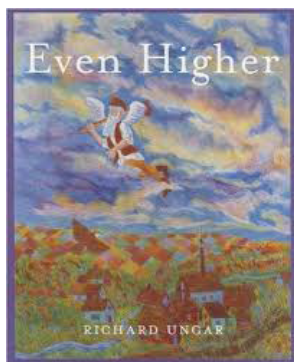
התמה הבולטת של איורי הספר חדה וברורה: הכוונה להציג ולהחיות את הווי העיירה היהודית במזרח אירופה. כלומר, לצד העלילה הספציפית של הסיפור, כוונת העיבוד המאויר להקנות לילדים יהודיים בארצות דוברות אנגלית, לא רק "ספר יהודי", לא רק עלילה המעמיקה את החינוך לחגי ישראל בכלל – וכאן ל"ימים הנוראים" בפרט, אלא תוך כך גם הקניית היכרות עם השורשים היהודיים של גולת יהדות מזרח אירופה והווייתה. האיורים הם יהודיים במובהק ובמובלט. כך למשל, עמוד השער (הפנימי) של הספר איננו מכוון לפריט ספציפי מתוך עלילת הסיפור כלל, אלא מציג דמות טיפוסית של יהודי זקן וירא שמיים, עטוף בטלית ועטור בתפילין, שסידור התפילה פתוח לפניו. המטרה היא, אפוא, להגיש את הסיפור במסגרת אווירה ספציפית שעניינה חינוך יהודי וזהות יהודית לילדים.

כהן (Cohen, 1987) מפגינה מודעות לפערי הידע בין הקורא המזרח אירופי לו כתב פרץ עצמו, לבין קהל קוראיה הצעיר באמריקה. משום כך היא מוותרת על ציון מפורש של התפילה ממנה נעדר הרבי ("סליחות"), וגם הליטבאק המסתתר מתחת למיטה משנן לעצמו פרקי תנ"ך ולא דפים מן הגמרא. בכדי להסביר לילדים האמריקאיים מהו "ליטוואק", פותח הסיפור דווקא במדינת מיזורי בארה"ב: כשם שתושבי מיזורי ידועים כספקני אמונה, כך גם הליטאים. גם האיורים מבליטים את ההבדלים בין היהודי הליטאי לבין המקומיים החסידים: בלבוש, ובהבעות הפנים. בניגוד לעיבודים רבים אחרים לילדים של היצירה הזו, ניכר אצל ברברה כהן המאמץ להעביר לילדים את הקשרה הגיאוגרפי המקורי של העלילה. כך לא רק בנוגע לאופי היהודי המיוחד של ה"ליטוואק", אלא גם בהדגשת והסברת מיקומה הגיאוגרפי הכולל של העלילה: ביהדות מזרח אירופה, באוקראינה, וכן הלאה. כך משתלבים יחדיו הטקסט של כהן עם האיורים של איוואנוב, המכוונים שניהם להחיות ולהבליט לילדים היהודיים-אמריקאיים את ההווי הספציפי של העיירה היהודית הטיפוסית של מזרח אירופה.

בניגוד לפתיחתו המקורית של י"ל פרץ עצמו לעלילת 'אם לא למעלה מזה' – פתיחה המכוונת להכניס את הקורא לאווירתה המיוחדת של חצר חסידית המרוכזת בהערצת הרבי, נדרשת ברברה כהן לפתיחה דומה אך בסיסית עוד יותר: הפתיחה שלה מנותקת מן המקור, ומכוונת להכניס את הילד הקורא לאווירת הימים הנוראים. ואולם הפתיחה מכוונת גם להכניס את הילד להווי העיירה המזרח אירופאית. לשם כך הקדימה ברברה כהן לעלילה המקורית דמויות נוספות של יהודים טיפוסיים מן העיירה: סוחר החיטה, מוכרת הדגים, מוכר הסוסים. בהקשר החסידי המקורי, הצבתן של גיבורות נשיות לצד גיבורים גברים הוא ראוי לציון (ראו: פולוצקי): אולם המשך עיבודה של ברברה כהן מפגין דווקא ניסיון של נאמנות למקור. פרקי העלילה, כמו גם פרטים שוליים בתוכה, נשמרים גם בגרסת העיבוד לילדים.

חרף הניסיון להסביר לילדים מהו "ליטוואק" (שהרי זהו מידע החיוני להבנת עיקר העלילה), מוותרת ברברה כהן על הכנסת קוראיה הצעירים לעובי הפולמוס בין חסידים למתנגדים, חרף חשיבות הרקע הזה כמפתח מכריע להבנת היצירה המקורית של י"ל פרץ. בתרגום פשוט לאנגלית היא מתרגמת את הכינוי "רבי" לסתם RABBI, ובכך היא מוותרת על זיהוי המיוחד של הגיבור כרבם של חסידים דווקא. גם אין פלא כי בעלילה לילדים אמריקאיים, מושמטת העובדה שהרבי היהודי מתחפש דווקא לגוי. לשמירת הדרמה שבמרכז העלילה מספיקה העובדה כי במקום בגדי רב לובש הגיבור בגדים של איכר פשוט.

ככלל, ניתן לסכם ולומר כי גרסתה המעובדת של ברברה כהן חורגת מן המקור בעיקר בנקודות בהן יש פער ברמת הידע והכרת ההקשר המקורי, בידי הקורא החדש – ילד יהודי אמריקאי בן זמננו. מלבד הנקודות הללו, משתדלת המהדורה הזו דווקא להיות נאמנה לחוט העלילה המקורי של י"ל פרץ, והחריגות הן זניחות יחסית.

2. **Even Higher** מאת ריצ'רד אונגר, 2007 (איורים מאת המחבר)

במהדורה זו המעבד והמאייר הם אותו אדם עצמו: ריצ'רד אונגר. וכך מתוארת העלילה בתקציר המלווה את עיבודו של אונגר:

Young Reuven has a problem. Every year, on the day before Rosh Hashanah, the beloved rabbi of the village of Nemirov disappears until nightfall and no one knows where he goes. The villagers suspect that he ascends to heaven to beg forgiveness for their sins, but Reuven's friends want the truth. They appoint him to solve the mystery — after all, he is the smallest and fastest of the group — but how? That evening, when Reuven watches the rabbi through the synagogue window, he gets an idea. Determined to follow him at daybreak, Reuven is baffled as the rabbi, disguised as a simple woodcutter, passes the synagogue, the cheder, and Beryl the Baker's house — his usual stops — only to enter the great forest. Where could the rabbi of Nemirov possibly be going? Adapted from a beloved story by I.L. Peretz, Richard Ungar once again captures the joyous spirit of the Jewish folktale with lighthearted humor and a rich palette of colors as vibrant as the story he tells.

כמה נקודות ראויות לציון כאן: בתקציר היצירה של אונגר, אין כל רמז לכך שמדובר ברבי חסידי או בהווי חסידי. מצד שני, שיקוף הפולקלור היהודי של מזרח אירופה דווקא חשוב ונשמר בעיבוד הזה: על העיירה נמירוב עם בית הכנסת, ה"חדר" והמאפייה של בערל. גם האיורים הצבעוניים

המעטרים כל דף של המעשייה (המדובר במהדורה לילדים קטנים ולא לנוער) מיועדים להחיות ויזואלית את עולמה של העיירה היהודית במזרח אירופה, וכל זאת באור חיובי שטוף אור וצבע. בדש הספר מודגשת הנקודה הזו: שוב מצליח כאן אונגר, כך נכתב שם, לייצג את רוחו העליונה של הסיפור הפולקלוריסטי היהודי.

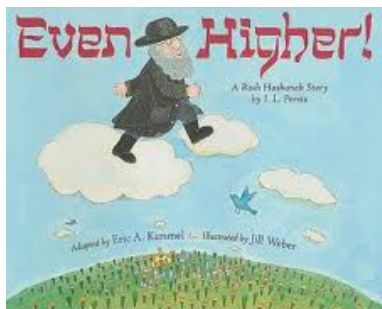
שנית, הגיבור הנוסף של העלילה שוב איננו ליטוואק לגלגן ועוין כפי שהיה במקור אצל י"ל פרץ, אלא הוא הופך כאן לנער צעיר ואף מסעו החשאי איננו יוזמה אישית אלא כשליח של קבוצה שלמה של סקרנים בני גילו. זוהי הטיה מובהקת, ואף טיפוסית למדי, של ספר המוסב לקהל היעד של ילדים. את הגיבור הראשון – הוא הרבי – קשה היה להפוך לילד, בלי לפגוע באופן מהותי בעצם תוקפה ועוצמתה של העלילה המקורית. אך את הגיבור השני – הוא הליטאי העוקב אחר הרבי, אפשר ואפשר כאן להפוך לילד, ובכך לשרבב למרכז העלילה דמות עמה אמור הקורא הצעיר להזדהות. השלכות רבות משקל יש לטרנספורמציה הזו. כך למשל, במקום סיפור גיאוגרפי חסידי טיפוס, שכל מוקדו בגדולתו המוסרית והרוחנית של הצדיק, יש בגרסה הזו גם ניחוח מז'אנר ספרי ההרפתקאות, ואף סימני תזכורת לז'אנר הספציפי לילדים, של סיפורי חברות ילדים הנקלעות להרפתקה ומשיגות הישגים שיש להם משמעות והשלכות גם לעולמם הרציני של המבוגרים הסובבים אותם.

שלישית, שוב לא מדובר בלילות הסליחות (שאוילי פחות מוכרים לקורא הצעיר באמריקה) אלא ספציפית בלילה ובבוקר שלפני ראש השנה. מעניין התהליך ההדרגתי שאירע כאן: בגרסת המקור החסידי (מאת מנחם מנדל בודק) עסקה העלילה ב"תיקון חצות" של הרבי, אך י"ל פרץ שינה זאת ובגרסתו עוסקת העלילה באמירת "סליחות" ערב הימים הנוראים. מדוע? אפשר וסבור היה פרץ שאמירת סליחות מוכרת ומובנת יותר לקוראיו שאינם חסידים. והנה, מה שעשה פרץ למקור החסידי, נעשה עכשיו בידי מעבדיו המאוחרים לגרסתו שלו עצמו: אמירת הסליחות של פרץ הוחלפה בעיבוד הילדים להתייחסות מעורפלת לתפילות ערב ראש השנה, כך שמי שאינו בקי ואינו יודע במה מדובר יוכל להבין את העלילה כנסובה כלפי תפילות ראש השנה עצמן. בהקשר זה של ליל הסליחות, ראוי לציון מיוחד החלטתו המפתיעה של ריצ'רד אונגר לסטות מעלילת המקור ולשבץ את אירועי המעקב אחר הרבי דווקא לאור יום, בשעת בוקר מלאת עוברים ושבים, ולא בחשכת אמצע הלילה. עובדה זו אפשרה לאונגר שינויים נוספים בעלילה, חלקם מהותיים ביותר. כך למשל, בעלילתו של י"ל פרץ, כאשר הרבי המחופש עסוק בהסקת העצים בתנורה של האלמנה הקופאת מקור, הוא ממלמל או מפזם בלחש את מזמורי הסליחות. חיבור רב-משמעות שכזה בין חובת הסליחות לבין מצוות גמילות החסדים נשמטה לגמרי בעיבודו של אונגר. הרבי אמנם מסיק את התנור בעצמו, אך אין הוא עסוק במלמול פסוקים או בתפילה כלשהי.

בנקודות אחרות, עיבודו של אונגר משמש דווקא דוגמה טובה לעיבוד הכולל בתוכו פרשנות ליצירת המקור. קוראי 'אם לא למעלה מזה' של פרץ עשויים לתמוה: מדוע הקפיד הרבי המחופש לתבוע תשלום כספי מן האלמנה המסכנה? ומדוע הוא לא טרח לציין בפניה בפירוש שהוא מוחל על התשלום משהודתה בפניו שאין לה, והשאיר אותה "בעלת חוב" גם לאחר שכבר עזב את ביתה?

והנה, ריצ'רד אונגר משרבב לראשיתה של העלילה ציטוטים מתוך שיעורו של הרבי (או: הרב) בבית הכנסת: נתינת צדקה לעני יש בה מדרגות שונות, והגבוהה מכולן היא מתן בסתר. תורה זו מעוררת אסוציאציה לדבריו המפורסמים של הרמב"ם בספר **משנה תורה**: נתינת צדקה לעני יש בה מדרגות שונות, והגבוהה מכולן היא מתן הלוואה לעני (מתוך כוונת צדקה), העדיפה על מתן צדקה שלא על מנת להחזיר, שכן העני לא מתבייש וסבור שלפניו עסקה לטובת שני הצדדים. בכך פתרון המבאר טוב יותר את הגיון מעשיו המופלאים של גיבור העלילה.

3. Even Higher מאת אריק קימל, 2009 (איורים: ג'יל וובר)

הוצאת הספרים נקראת "Holiday House" ומובן, כי עניינה בעיבוד היצירה הזו של פרץ בארזיתו כספר לחגים. הספר אכן מוצג בהבלטה, כבר בכותרת המשנה שעל הכריכה כ"סיפור לראש השנה". אם לא די בכך, בתוך הסיפור מצוטטת פיסקה קצרה ממחזור התפילה ("בראש השנה יכתבון וביום צום כיפור ייחתמו"). בדש הספר יש הפנייה לסיפורי ילדים נוספים של אריק קימל שעניינם חג יהודי ספציפי: סוכות וחנוכה. אם חיפש קימל מלכתחילה סיפורים מתאימים לילדים המשקפים את ניחוחם של הימים הנוראים

בגוף העלילה, הרי לנו הסבר אחד להחלטה לעבד ולאיייר מחדש את 'אם לא למעלה מזה'.

גם קימל ניגש להציע פרשנות משלו ליצירת פרץ, אבל הוא עושה זאת בפירוש רק באפילוג שלו, המיועד בראש ובראשונה למבוגרים. לדבריו, הנס האמיתי של הרבי מנמירוב אינו בעלייה פלאית למרום, אלא בכך שאין בכלל ניסים, כי אין צורך בהם: אפשר להציל את העולם ללא ניסים ונפלאות, פשוט בחמלה ורחמים יומיומיים. קימל מודה שם בפירוש בסטייה חריפה מן המקור של י"ל פרץ, בסצנת הריקוד של הרבי המחופש עם האלמנה החולה. לדבריו הוא החדיר את התוספת השובבה הזו לעלילה כמחווה לסבתא האישית שלו עצמו, שניסתה לרקוד עמו כדי ללמד אותו ריקוד-עם פולני ידוע. הסצנה החדשה הזו מלמדת לדעתי כמה דברים: ראשית על האווירה העליזה שהמעבד והמאייר מבקשים לשוות לעלילה המכוונת לילדים. שנית, לטיבה של המוטיבציה הספציפית של קהל יהודי אמריקאי לשוב ולהידרש לעלילותיו של המספר היידי, כמעין נתיב של נוסטלגיה אתנית לניחוחות הפולקלור היהודי המזרח אירופי. משום כך השתלבה בעיניו של קימל מלאכת עיבוד ליצירה של פרץ, עם מחווה נוסטלגית לסבתא היהודית-פולנית שלו עצמו.

בניגוד לנאמנותה של כהן (Cohen, 1987) למקור, הרי ששני ספרי הילדים באנגלית, המאוחרים יותר, נועזים יותר בסטייה מן המקור. כך למשל, הן במהדורתו של אונגר (Ungar, 2007) והן אצל קימל (Kimmel, 2009) נשמטת הקפדתו של י"ל פרץ (ברוח המקור החסידי שעמד לפניו) לתאר

את הרבי המחופש ממלמל בשפתיו את התפילה לצד הסקת התנור. אצל אריק קימל הרבי המחופש עדיין ממלמל משהו בשפתיו, אך זו כבר איננה תפילה, אלא תחילתו של שיר שיכורים:

"Let's go buddies. Up the road there's a tavern waiting".

אם נסכם את הרושם המצטבר בהצטרפם יחדיו של שלושת העיבודים הללו (1987, 2007, 2009) לתמונה כוללת, ניתן לומר כי שלוש הדוגמאות הטקסטואליות ממחישות כמה התאמות טיפוסיות מרכזיות שבוצעו ליצירה עם הופעתה כסיפור המיועד לילדים:

(א) נטייה לוותר או לטשטש את הזיהוי "המחנאי" של הגיבורים כעימות בין חסידים ומתנגדים.

(ב) גיוסה של העלילה לצרכי זהות יהודית עכשווית: נוסטלגיה לעיירה היהודית במזרח אירופה.

(ג) הבלטת ייעודה האקטואלי\חינוכי של היצירה: זהו סיפור המתאים לקראת ראש-השנה.

ה. מדרש-תמונה

בספרות ילדים יש, כמובן, חשיבות יתירה לדיון באיורים המלווים את היצירה, כחלק מהותי ומרכזי שלה. כך גם בספרות הילדים היהודית: זיקתם חשובה גם למסרים ולתובנות שהיצירה השלמה מגישה לקורא הצעיר, ורבים המחקרים המדגימים זאת (סונין, תשמ"ט; וקסמן ובראלי, תש"ס; גונן, תשנ"ה; שביד, 2000; שביד, תשס"ז). במיוחד בעיבודים המיועדים לילדים קטנים, אפשר לומר כי חשיבותם של האיורים המלווים את הטקסט לא נופלת בחשיבותם מן הטקסט עצמו. ההנחה היא כי ילדים קטנים מתקשים בקריאה, או על כל פנים נוטים "לקרוא" את הספר דרך האיורים לא פחות מאשר דרך הטקסט (ראו: בן ישראל).

אין, אפוא, פלא כי גם היצירה 'אם לא למעלה מזה', כשהיא מועברת לעולמם של ילדים, חייבת להתמקד באיורים גראפיים של העלילה. כך למשל, בתכנית לימודים "Yiddish far kinder" של שפת היידיש לילדים דוברי אנגלית, הנעזרת ביצירה זו, מצאתי הנחיות מפורטות לילדים (פרי עטה של יהודית ניסנהאלץ) הממקדות אותם באיורי הסצנות השונות כדרך ללימוד היצירה. תכנית הלימודים מנחה את הילדים מה עליהם לאייר – אלו סצנות מתוך העלילה עליהם לצייר בכיתה: (1) הרבי איננו בבית הכנסת בשעת התפילה ואולי הוא בשמים? (2) הליטוואק מסתתר מתחת למיטתו של הרבי הישן; (3) הרבי לובש בגדים של איכר; (4) הרבי חוטב עצים ביער; (5) הרבי מסיק את התנור בחדרה של האלמנה הקופאת; (6) הליטוואק עונה לשואליו – "אם לא למעלה מזה!"

ואכן, ניתן למצוא שם איורים פרי מכחולם של ילדים הלומדים את היצירה ומלווים אותה באיוריהם שלהם.

מתוך פרויקט Yiddish far kinder: איור של ילד מבית הספר היהודי כנרת, לונג איילנד:
הרבי המחופש מסיק את התנור בביתה של האלמנה הקופאת מקור

אין פלא, אפוא, שניתן למצוא מהדורות נדפסות של ספרי ילדים בהם המחבר או המהדיר מחדש, הוא איננו רק הכותב-מחדש, אלא גם המאייר; ואין זה עיסוק צדדי אלא מומחיותו העיקרית (כך גם במקרה של עיבודים לילדים ליצירה 'אם לא למעלה מזה': מהדורתו של ריצ'רד אונגר). אגב כך יש לומר גם זאת: ניתוח המתמקד במגוון האיורים הרבים המיועדים לילדים סביב 'אם לא למעלה מזה', יוכל לתת כמובן את הדעת גם לניסיונות המעשיים הרבים להמחזיז את העלילה כמחזה בימתי המיועד לילדים, שהרי כל המחזה מהווה לא רק טקסט כתוב, אלא גם אילוסטרציה ויזואלית ספציפית לעלילת המקור.

האיורים מעניקים לעיתים קרובות פירוש משלהם לסיטואציה העלילתית שבגוף היצירה. פעמים אחרות הם חורגים ממנה באופן בעייתי. כך למשל, כשאנטולי איוואנוב מאייר (במהדורתה של ברברה כהן) את הרבי המסיק את תנורה של האלמנה הזקנה, תוך שהוא מזמר לעצמו את ה"סליחות": הכיפה הבולטת באיור מחטיאה את הסיטואציה ולפיה הרבי מחופש לאיכר גוי. כאן השפיע קהל הקוראים הצעיר, הזקוק כנראה להמחשה ויזואלית ברורה במיוחד, על סילוף הסיטואציה באיור, שכן ביקש המאייר להקל על הקורא לזהות במדויק את הגיבור האמיתי. אפילו כאשר הוא מצייר את הרבי הקם ממיטתו ולובש לראשונה את בגדי האיכר, טורח איוואנוב להחדיר לציור גם את הציצית (טלית קטן) אותה מצרף הרבי למלבושיו, ומחביאה כמובן מתחת לתחפושת. מאפיין אחר באיורו של איוואנוב דוקא מעניק פירוש מתבקש לאופיו של הגיבור. קשה שלא לפרש את פניו הקבועים של הרבי באיורו כמביעים טוב לב ואנושיות יוצאת דופן. אילוץ מסוג אחר השפיע אולי על איורו של ריצ'רד אונגר. מטרתו המוצהרת הייתה לשקף בפני קהל הקוראים הצעיר את הסממן העלוי והצבעוני של הפולקלור היהודי מן העיירה. כאן העמידה בפניו עלילת 'אם לא למעלה מזה' דילמה טכנית, שכן עיקרה מתרחש דווקא בחשכת הליל, והחשיכה איננה מאפשרת ציורים עלזים בשפע

צבעים עזים. אולי משום כך החליט אונגר לשנות במעט את העלילה, ולשבץ את שעת המעקב אחר הרבי דווקא לאור יום!

אחד הדברים הבולטים באיוריהן של שתיים ממהדורות האנגלית (2007, 2009) שנסקרו לעיל, הוא המאמץ לשוות ליצירה גוונים של הומור ועליות. אחד האיורים הדרמטיים ביותר של העלילה, כך כמעט בכל מהדורה מעובדת של היצירה, מציג את הרבי הישן במיטתו כשהליטוואק החשדן מסתתר מתחת המיטה. בשלושת העיבודים המרכזיים באנגלית לילדים, זה של ריצ'רד אונגר וזה של אריק קימל וזה של ברברה כהן, הוסיפו המאיירים לסצנה זו את אותה דמות נוספת, מפיגת מתח, הקורצת לעולמם של הילדים: את החתול: באיורו של אונגר ניכר המאמץ הקומי: החתול ישן ממש מעל גופו הישן של הרבי.

ריצ'רד אונגר: הילד ראובן מסתתר מתחת למיטתו של הרבי

המאייר איוואנוב (במהדורה של ברברה כהן), מציג את החתול באותה סיטואציה אך למטרה שונה: כך יכול הליטוואק המסתתר לתקשר עם דמות כלשהי ולסמן לה שהוא מסתתר בחשאי. באיורו של איוואנוב מסמן הליטוואק לחתול, אצבעו על פיו, שלא יקים רעש ושלא יחשוף את קיומו בחדר בפני הרבי הישן.

החתולה איננה מוזכרת כלל בעלילה עצמה, ואף איננה מוסיפה דבר לגוף סיפור המעשה. חשיבותה, בקריצת החן שהמאייר שולח לקוראיו הצעירים. היסוד ההומוריסטי הוא מכוון ואופייני לגרסאות עיבודים אלה כולן, כפי שמצהיר ריצ'רד אונגר גם בדש הספר בפירושו: כוונתו היא לייצג את רוחו העליונה של סיפור הפולקלור היהודי, עם הומור קליל וצבעים עליזים ועשירים. נוכחותה הקבועה של החתולה, בכל שלושת העיבודים לילדים באנגלית, ובאותה סצנה בדיוק, איננה מקרית

כלל. יש בכך הוכחה מאירת עיניים לכך שהמאיירים (וכנראה גם המעבדים) המאוחרים, (מהדורת קימל-ובר בשנת 2000, מהדורת ריצ'רד אונגר בשנת 2007), הכירו כבר את העיבודים המוקדמים יותר לילדים (מהדורת כהן-איוואנוב היא המוקדמת מבין השלושה: בשנת 1987). עובדה זו משמעותית במיוחד, שכן התקדימים שכבר הופיעו בשוק הספרים באנגלית לילדים, לא הרתיעו את המהדורים המאוחרים להכין ולהוציא לאור שוב עיבוד מאויר משלהם לאותה יצירה עצמה.

במהדורתו של קימל (Kimmel, 2009) התוספת ההומוריסטית ניכרת לא רק באיוריה של ג'יל ובר, אלא היא חודרת באופן מכריע לגוף העלילה עצמה, עם תיאור (ואיור) הרבי המחופש, השולף בשובבות את האלמנה החולה ממיטתה ורוקד עמה בחדר. גם בסצנה הזו הוסיפה המאירת חיות נוספות המוסיפות לאווירה ההומוריסטית: לא רק הרבי והאלמנה רוקדים בלהט, אלא גם שני עכברים מצטרפים לריקוד הסוער.

האיורים לשלושת הספרים שנסקרו כאן, מתאמצים להבליט באופן מובהק את אופייה והקשרה היהודי של המעשייה וגיבוריה. כך למשל, כשריצ'רד אונגר מאייר את הרבי הישן על מיטתו, מופיעים שני פמוטים של שבת לצדו. כבר בעמודי השער של מהדורות אריק קימל או ריצ'רד אונגר – מככבת בהבלטה דמותו של הגיבור בלבוש ובמראה יהודי רבני מובהק. כך גם האיור (של אנטולי איוואנוב), המופיע בשער הפנימי במהדורת ברברה כהן: שלא במקרה, נבחר שם איור של הרבי עטוף בטלית, ואת ראשו מעטרים התפילין. אמנם בשולי הדברים, המעבדים האמריקאיים אינם מוותרים לגמרי, לפחות לא במפורש, גם על קהל קוראים ילדים שאינם יהודיים. כך למשל מצדיקה כהן (Cohen, 1987) את סטיית הנוסח האנגלי שלה מתרגום מדויק של הטקסט המקורי של "ל פרץ. לדבריה (באפילוג), עשתה זאת בשל רצונה לקלוע לרמת ידיעותיהם וצרכיהם של ילדים אמריקאיים בני זמננו, יהודים ושאינם יהודים כאחד.

*

את הסקירה והדיון שלנו פתחנו בשאלה: האם וכיצד השפיע קהל היעד החדש על עצם העלילה, על היקפה או על האקספוזיציה, או אף על "מוסר השכל" העולה מתוכה?

בספרי הילדים באנגלית, אותם סקרנו כאן, ניכרת הייתה ההתאמה לילדים במיוחד בקריצה ההומוריסטית הבולטת. כך מצאנו הן באיורים המחויכים המלווים את היצירה, והן בסטיות והרחבות מן העלילה המקורית עצמה. לציון מיוחד ראויה החלטתו של מעבד אחד (ריצ'רד אונגר), להחליף את אחד הגיבורים הראשיים בדמותו של ילד דווקא. יחד עם זאת, עוקצה המקורי של היצירה אכן נשמר גם בגרסאות המתורגמות והמעובדות במיוחד לילדים.

בעיבודים לילדים שנסקרו כאן, קל היה לאתר חריגות סגנוניות רבות מן היצירה המקורית. התמקדנו בעיבודים לשפה האנגלית, ובאלה מצאנו בבירור ניסיון להשתמש ברקע המקורי של העיירה הישנה, כיעד מרכזי של מעשה העיבוד כולו, כניסיון פולקלורי בולט ומוצהר: ניסיון לשחזר

בפני הילד את הווי העיירה היהודית, ולהציג את ניחוחותיה בנוסטלגיה ובאור עליז וצבעוני.³ אמנם הרחבנו כאן בניתוח שלוש מהדורות אנגלית מודפסות, אך גם בתצורות אחרות של עיבוד היצירה הזו בשפה האנגלית, בולט הניסיון להשתמש בה כייצוג פולקלורי של יהדות מזרח אירופה ההיסטורית (למשל: Stone).

בהקשר אחר עמדנו גם על מסגורו ושיווקו של הסיפור כ"סיפור לראש השנה". ההקשר החגיגי עומד אולי אף הוא ברקע המגמה של חלק מהמהדורות הללו לשוות לעלילה לא רק צבע עז ועליוז, אלא גם הומור של ממש. הוא כמובן נוגע לאפיונה הבולט של היצירה כיצירה יהודית מובהקת, נטייה הבולטת לא רק בתוכן, (מובן מאליו), אלא גם בדגש מכוון של האיורים.

אחד המאפיינים של העתקת היצירה מהקשרה המזרח אירופאי של ראשית המאה, אל יבשות ותפוצות אחרות לגמרי, ובעיקר בהתאמתה לצרכיהם וידיעותיהם של ילדים בני זמננו, ניכר בעובדה שהעיבודים ממעטים להדגיש או להתעכב על המשמעות האידיאולוגית של לעג הליטוואק לרבי, כלומר לנטיית העיבודים לוותר על הרחבת ההקשר של מחנה ההתנגדות לתנועת החסידות, אגב הקהיית עוקצו של הסיפור כמסר אנטי-מתנגדי. קל וחומר שבעיבודים למסגרות חינוך יהודיות נעלמת בדרך כלל לחלוטין המגמה החתרנית של פרץ עצמו, כנגד יהדות ההלכה.

הגדילו לעשות מהדורות לילדים שוויתרו על עצם זיהויו של הגיבור כרבי חסידי דווקא, כמו בשלושת מהדורות האנגלית בהן התמקדנו. כאן, הקהיית זיהויו ה"חסידי" דווקא הופכת את הגיבור לרב סתם, ולא רבי חסידי: הטרמינולוגיה האנגלית-יהודית מבחינה בין "Rabbi" סתם, לבין "Rebbe" של חסידים. ואולם, כל ילד יהודי דובר אנגלית, אמור לפחות להכיר את המילה הראשונה, Rabbi – מילה אנגלית תקנית. אבל מועטים הם ילדים אמריקאיים קטנים, ודאי אם אינם אורתודוקסיים, המכירים ומבינים את משמעה החסידי המיוחד של המילה היידי (או עברית בהגייה יידישית), "Rebbe". שלושת העיבודים באנגלית לילדים אותם סקרנו כאן, ויתרו מראש על הזיהוי הזה, והסתפקו בתיאור הגיבור כ"Rabbi" סתם. מאלף למשל המשפט הבא, (מתוך עיבודה של ברברה כהן): כאשר בתחילת העלילה, הליטוואק הספקן שומע את בני העיירה מתארים את הרבי כאדם הקדוש ביותר בעולם, הוא מחייך ואומר: "כל עיירה בטוחה שהרב (Rabbi) שלה הוא הכי קדוש מכולם". אמור מעתה: היצירה מופנית במכוון גם לילדים שאינם בקיאים בהבדלים בין חסידים ומתנגדים. הגדיל לעשות ריצ'רד אונגר, שאיוריו המתארים את הנהגתו הרבנית של הגיבור (למשל: הוראת שיעור תורה מתוך ספר בבית הכנסת), קרובים הרבה יותר לאפיון תפקידו הטיפוסי של רב קהילה, ולא דווקא לאפיונו המובהק של רבי לחסידים.

3 מטרה פולקלורית ברקע יצירותיו של פרץ ניכרת הייתה גם אצל הסופר עצמו. מדיניותו המוצהרת של י"ל פרץ הייתה לשרבב 'מסורת' ליצירה האמנותית שלו, כמו גם לתרבות היידישית המתחדשת בכללה – וזאת מטעמים של זהות ואמנות ולא מטעמים דתיים כלשהם. על כך ראה למשל: פרץ, תשכ"ו, מה חסר לה לספרותנו. על מהלך כזה בתרבות היידישיות שעיקרו תפנית אוהדת לידישקייט מסורתי ללא שמץ של שיבה אל הדת עצמה. ראו גם: Winer, 1992.

לעומת העיבודים בשפה האנגלית, הרי שבעיבודו הדרמטי של 'אם לא למעלה מזה' לקהל ילדים דובר עברית, אם כהצגה תיאטרלית, או אף כתסכית אודיו, מצאנו בדרך כלל מידה רבה יותר של נאמנות אל היצירה המקורית. רוב השינויים נעשו בכדי להתאים את העלילה למדיום החדש (למשל: שני ליטוואקים במקום אחד, על מנת לאפשר דיאלוג בימתי), ולהקל על הבנתם של הילדים: ויתור על מילים קשות וארכאיות, וגם על פרטי רקע היסטורי שאיננו הכרחי להבנת העלילה. יחד עם זאת, גם בדוגמאות העבריות אותן סקרנו לא נעשה ויתור מוחלט על הרקע המקורי: העיירה היהודית במזרח אירופה. עובדה זו בולטת במיוחד בגרסאות תיאטרליות לילדים, שם לבושים השחקנים בלבוש יהודי מזרח אירופאי מסורתי. גם הצגת הזהות החסידית של הרבי פשוטה יותר בעיבודים לילדים עבריים, וחלק מן המעבדים מניחים כי קהלם הצעיר יודע במה מדובר.

ביבליוגרפיה

מקורות ראשוניים

בלייכר, מ"צ (תשכ"ו). 'אם לא למעלה מזה': מחזה לפי סיפורו של י"ל פרץ. **בשדה חמ"ד**, ט, (א-ב), עמודים 50-52.

הובר, שי. **מערך שיעור**:

<http://tracks.roojoom.com/u/shyvhvbr,7621/m-l-lmlh-mzh-ytskhq-l-prts,15273#/trek?page=3> -

סופר, אסתר, בן יוסף, אברהם. **ראש השנה בשיר ובסיפור** (בליווי מקהלת הילדים ע"ש צדיקוב):

<https://www.youtube.com/watch?v=Li7ktUf30io>

סופר, אסתר (1970). **פסח ואביב בשיר ובסיפור** (בליווי מקהלת הילדים ע"ש צדיקוב):

<https://www.youtube.com/watch?v=5bUieWnbaW8>

פרסקי, נתן, ואריאל, שלמה זלמן (תשכ"ג). **מקראות ישראל**. ירושלים: מסדה.

פרץ, י"ל (תשכ"ו). 'אם לא למעלה מזה'. בתוך: **כל כתבי י"ל פרץ**. תל אביב: דביר, כרך ב', ספר א': חסידות, עמ' נא-נה;

פרץ, י"ל (תשכ"ו). 'מה חסר לה לספרותנו'. בתוך: **כל כתבי י"ל פרץ**. תל אביב: דביר, כרך ח', עמ' רסח-רפב.

פרץ, י"ל. (תשע"א). 'אם לא למעלה מזה'. מעמקים: כתב עת וירטואלי לספרות ואמנות. **אתר דעת – לימודי יהדות ורוח**,

http://www.daat.ac.il/daat/ktav_et/maamar.asp?ktavet=1&id=1069 גיליון 37:

פרץ, י"ל (1983). 'אם לא למעלה מזה'. **שלש, ארבע, חמש וחצי** (תכנית ילדים בטלוויזיה הישראלית):

https://www.youtube.com/watch?v=2Qx3GkCWT_U

פרץ, י"ל (2009). 'אם לא למעלה מזה'. תאטרון הבמה הקטנה, פסטיבל חולון לתאטרון בובות:

<http://kinderland.xnet.co.il/index.php?act=register%20able%20events&cat=1898&id=174648&str=%D7%AA%D7%99%D7%90%D7%98%D7%A8%D7%95%D7%9F>

Cohen, Barbara (1987). **Even Higher**. Illustrated by Anatoly Ivanov. New York: Lothrop, Lee & Shepard.

Goldin Diamond, Barbara (1993). **The Magician's Visit: A Passover Tale**. New York: Viking, (Kestrel picture books) .

Hautzig, Esther (1984). **The seven good years, and other stories of I.L. Peretz**. translated and adapted by Esther Hautzig, illustrated by Deborah Kogan Ray. Philadelphia : Jewish Publication Society of America .

Kimmel, Eric A (2009). **Even Higher: A Rosh Hashanah Story** by IL Peretz, Illustrated by Jill Weber. New York: Holiday House.

Stone, Susan. **If Not Higher**: by I. L. Peretz (live performance):
<https://www.youtube.com/watch?v=ODtKzzh3etU>

Ungar, Richard (2007). **Even Higher**. Toronto: Tundra Books.

קישור לרוב עמודי הספר:

http://www.amazon.com/Even-Higher-Richard-Ungar/dp/0887767583#reader_0887767583

Yiddish far Kinder. (a collection of the material created to teach Yiddish at the I.L. Peretz School of the Workmen's Circle on Long Island and at the Kinneret Day School in Riverdale, New York):
<http://yiddishfarkinder.com/stories/if-not-higher-peretz/>

Yiddish far kinder, Illustrations:

<https://yiddishfarkinder.files.wordpress.com/2013/01/making-an-illustrated-book-from-oyb-nisht-nokh-hekher.pdf>

מקורות משניים

אופק, אוריאל (1970). **עולם צעיר: אנציקלופדיה לספרות ילדים**. רמת גן: מסדה.

אופק, אוריאל (1979). **ספרות הילדים העברית: ההתחלה**. תל אביב: מפעלים אוניברסיטאיים.

אורבך, לילי (תשמ"ח). 'אפשרויות שונות של היצגי חגים בספרות העברית'. **מחקרי חג**, 1, עמ' 129-153.

בן ישראל, מרית. **עיר האושר – הבלוג**:

<http://maritbenisrael.wordpress.com/category/%D7%9E%D7%94-%D7%90%D7%95%D7%9E%D7%A8%D7%99%D7%9D-%D7%94%D7%90%D7%99%D7%95%D7%A8%D7%99%D7%9D/>

בר אל, עדינה (תשס"ג). "החינוך החילוני בידיש בתחילת המאה ה-20 ומקומו בהתפתחות ספרות הילדים בידיש".
דור לדור, כג, עמ' 7-16.

גונן, תור-רות (תשנ"ה). "מסרים ערכיים בספרי-ילדים ישראלים מאורים לגיל הרך בשנים 1948-1984". **מעגלי קריאה**, 23-24, עמ' 53-93.

דוד, אוהד (תשע"ב). **פסלי פניה של אומה: זהות יהודית ישראלית במקראות המאה העשרים**. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב [באינדקס שם: פרץ, י"ל].

וקסמן, שושנה ודויד בראלי, אורנה (תש"ס). "דברים שרואים משם לא רואים מכאן: הרחבת טווח הפרשנות לטקסט ספרותי כפונקציה של התייחסות לאינטראקציה בין דימויים ויזואליים ומילוליים". **מחשבות כתובות**, 17, עמ' 57-73.

מלצר, יורם. **מקראות ישראל: דיוקן ישראלי:**

<http://web.nli.org.il/sites/NLI/Hebrew/library/Blogs/Pages/Blog-Mikraot-Israel.aspx>

סגל, לאה (תשנ"ח). "האוצר: בין סיפור יראים לסאטירה חברתית". **מעגלי קריאה**, 25-26, עמ' 61-63.

סונין, אילנה (תשמ"ט). "ערכם של האיורים בספרים לילדים". **ספרות ילדים ונוער**, חוב' ס"א, עמ' 31-46.

פולוצקי, ליאת (תשנ"ו). "דמות האשה בספרות הצדיקים לילדים". **ספרות ילדים ונוער**, חוב' 88, עמ' 23-36.

רוס, ניחם (תשע"ג). **מרגלית טמונה בחול: י"ל פרץ ומעשיות חסידיים**. ירושלים: מאגנס.

שביט, זוהר (1986). "הפונקציה של ספרות היידיש בהתפתחותה של ספרות הילדים העברית בגרמניה". **הספרות**, עמ' 148-153.

שביד, סבינה (2000). "ציורים משלנו: איורים לספרי הילדים של ביאליק". **יהדות חופשית**, 21, עמ' 31-35.

שביד, סבינה (תשס"ז). "ישן וחדש באיור יצירותיו של ביאליק לפעוטות וילדים". **ספרות ילדים ונוער**, חוב' 125, עמ' 63-73.

תדמור שמעוני, טלי (תשס"א). "עודד ונורית לא גרים כאן: מקומו הנפקד של הילד הארצישראלי בתוכנית הלימודים הממלכתית הראשונה". **עיונים בתקומת ישראל**, 11, עמ' 350-368.

CM: Canadian Review of Materials <http://www.richard-ungar.com/evenhigher.html>

School Library Journal <http://www.richard-ungar.com/evenhigher.html>

Winer, Gershon (1992). The religious dimension of yiddish secularism. **Judaism**, 41 (1), 80-96.